

NEMIS VA O'ZBEK TILLAR KESIMIDA TARJIMONNING TARJIMADA LEKSIK SINONIMLARDAN TANLAB FOYDALANISH USLUBLARI

Odinaxon Ismanova Urunbayevna

Andijon davlat chet tillari instituti nemis tili va adabiyoti o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10183892>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 10-November 2023 yil

Ma'qullandi: 15- November 2023 yil

Nashr qilindi: 22-November 2023 yil

KEY WORDS

Tarjima, dunyo halqlari, klassik she'riyat, milliy adabiyot, tushuncha, mahorat

ABSTRACT

Tarjima jarayonida so'z yasash vositalarinig hozirgi kundagi keng rivojini hisobga olgan xolda, ular faqat bir so'z vositalarini ikki yoki ko'proq tilga taqqoslab o'rganishda yechim topish mumkinligi xaqida gap ketadi.

Tilshunoslikda sinonimiya hodisasi chuqur tarixiy ildizlarga ega, juda keng tahlil qilingan hodisa bo'lib, sinonimlar nafaqat tilshunoslikning, balki adabiyotshunoslik, madaniyatshunoslik, psixologiya kabi qator fanlarning ham o'rganish obyektidir. Sinonimiya haqida tilshunoslikda turlicha qarashlar mavjud. Sinonimlarni o'rganish dastlab faqat leksik sathda bo'lib, "odatda", "bir xil ma'noli so'zlar", "bir-biriga yaqin ma'noli so'zlar", "yaqin, yoki bir ma'noli so'zlar", "uslubiy bo'yoqlari, qo'llanish sathlari bilan farqlanuvchi so'zlar sifatida ta'riflanadi".

Mavzunig dolzarbligi va hozirgi holati: "O'zbek tilshunosligida sinonimlarga berilgan ta'rifga e'tibor berilsa, ularni belgilashda dastlab leksemalarning ma'no juhatidan bir xilligiga, so'ngra ma'nolarning umumiyligiga, keyinchalik esa ma'noviy o'xshashlikka asoslanilgani kuzatiladi". O'tgan asrning 70-yillariga qadar sinonimlik ma'noning aynan bir xilligi asosida belgilangan bo'lsa, 80-yillarga kelib, so'zning semantik strukturasi bir qancha olimlar tomonidan semik tahlil asosida o'rganila boshlandi (Sh.Rahmatullayev, H.Ne'matov, E.Begmatov, R.Rasulov shular jumlasidan). Sinonimlarni belgilashga ham semik tahlilning tatbiq etilishi sinonimik qatorlarga birlashtirilayotgan leksik birliklar ma'nolaridagi aynanlik, umumiylik va farqlilikka aniqlik kiritish imkoniyatini yaratdi. Shuning uchun o'zbek tilshunosligida sinonimlarni belgilashda an'anaviy va zamonaviy qarashlar tubdan farq qiladi. Keyingi davrda sinonimlarning leksik ma'nosini semik tahlil qilish keng tus oldi. Sinonimlarga bunday yondashuv ulardagi aynanlik va farqlilik belgilarini ajratishda muhim ahamiyatga egadir.

Tajriba qismi: Til sathi birliklarida kuzatiluvchi aynanlikni ul arning ma'nosi, shakli, vazifasi, uslubiy belgisi kabilarning teng kelishida, o'zaro muvofiqligida ko'rish mumkin. Bu kabi aynanliklar farqlanishlar bilan o'zaro aloqada bo'lib, bir-biriga nisbatan belgilanadi. Farqlilik aynanlik doirasidagi ma'no o'zgarishlarining bevosita kuchayib, rivojlanib borishi natijasida nisbiy o'zgachalik xususiyatlarini kasb eta

borish holatidir. Zidlilik aynanlikdan sifat o'zgarishlari orqali o'sib chiqar ekan, bu jarayonda yangi mohiyatning yuzaga kelishi sodir bo'ladi. E.N.Miller qarashlariga ko'ra, zidlilik aynanlikning dialektik inkori, aynanlikning no o'xshash ko'rinishidir. Zidlilik aynanlikdan variantlilik, farqlilik orqali (tadrijiy "sakrash" yo'li bilan) hosil bo'lgan boshqa aynanlikni, ya'ni yangi narsa bo'lib, o'zidan keyingi "zanjirli" jarayonning (aynanlik-farqlilik-zidlilik) dastlabki xalqasini hosil qiladi. Ko'rinib turibdiki, aynanlikdan farqlilikka o'tishda zanjirsimon aloqa shakllanadi va bunda aynanlik birinchi tugunni, farqlilik esa so'nggi tugunni aks ettiradi. Sinonimlik hodisasi ham dastlab leksik sathda o'rganilgan bo'lsa-da, keyinchalik morfologik va sintaktik sinonimlar ham mavjudligi aniqlandi. Barcha sathlardagi sinonimlarga quyidagi ta'rifni berish mumkin: "Sinonimlar bir umumiy ma'no-mazmunga ega bo'lgan, lekin emotsional-ekspressiv hamda funksional jihatdan farqlanuvchi til birliklaridir". Sinonimlik variantlilikdan farqli ravishda fonetik sathda mutlaqo uchramaydi. Leksik sinonimlar semadagi ma'no bo'yog'ining darajalanishi, uslubiy xoslanishi, ba'zan salbiy-ijobiy bo'yoqqa egaligi bilan farqlanadi. Buni quyidagicha ko'rsatish mumkin.

1. Sinonimlarning o'rganilishi va muammolar xususida. "O'zbek tilining izohli lug'ati" da sinonim, sinonimik, sinonimika, sinonimiya terminlariga quyidagicha ta'rif berilgan: Sinonim (yun- bir xil nomli) tilsh. Shakli bir xil, ma'nosi esa bir xil yoki biroz farqli bo'lgan til birliklari qatoridagi bir xil til birligi. Sinonimik tilsh. Bir-biriga sinonim bo'lgan ma'nodosh. Sinonimik so'zlar. Sinonimika tilsh. 1. Biror tilning sinonimlari majmui. O'zbek tili sinonimikasi.

2. Leksikologiyaning sinonimlarni o'rganuvchi bo'limi. Sinonimiya yun (bir xil nomga egalik) tilsh. Til birliklarining ma'no jihatidan yaqinlik, ma'nodoshlik hodisasi.¹ H.Jamolxonov "Hozirgi o'zbek adabiy tili" kitobning "Leksik sinonimiya" qismida "Sinonimlar nutqda muhim uslubiy vosita sanaladi: ular nutqning ravon va ta'sirli bo'lishni, fikrning aniq va obrazli chiqishini ta'minlaydi", degan fikrni bayon etgan. "Tayanch tushunchalar" sifatida quyidagilarni keltiradi. Sinonimiya - leksemalarning bir xil ma'no anglatishiga ko'ra guruhlanishi.² Sinonimik qator (sinonimik uya) - bir ma'no anglatishiga ko'ra guruhlangan sinonim so'zlar yig'indisi. Dominanta - sinonimik qatordagi betaraf ma'noli so'z. Ma'no sinonimlari - bir umumiy ma'noga ega bo'lsa-da, ma'no qirralari bilan farqlanuvchi sinonimlar. Uslubiy sinonimlar - leksik ma'nolari ijobiy yoki salbiy munosabat ifodalovchi semalar bilan qoplangan sinonimlar. Nutqiy sinonimlar - nutqning u yoki bu turiga xoslanganligi bilan farqlanadigan sinonimlar. Sinonimlarning turli xususiyatlarini o'rganish sohasida o'zbek tilshunosligida bir qator yutuqlarga erishilgan. Shunga qaramasdan, akademik Azim Hojiyev sinonimlarning o'rganilishi tarixi haqida quyidagicha mulohaza bildiradi: "Sinonimlar turli tillarda turli darajada o'rganilgan. Bu masala ayrim tillarda ancha to'la o'rganilgan bo'lsa, ayrim tillarda, jumladan, o'zbek tilshunosligida deyarli ishlanmagan. Tilshunoslikda bayon qilingan fikrlar bir-biriga ko'p hollarda mos kelmaydi. Bu holat, avvalo, sinonimlarning ta'rifida ko'zga tashlanadi"³ Sinonimlar va ulardan foydalanishga e'tibor uzoq davrlardan boshlangan. O'z davrida buyuk mutafakkir va shoir, tilshunos va adabiyotshunos olim Alisher Navoiy "Muhokamat ul-lug'atayn" asarida sinonim so'zlarning nutqni boyitishdagi rolini chuqur tahlil qilib bergan edi. Rus tilshunosligida XX asrda sinonimiya

¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдди. 3-жилд.-Тошкент;"Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 514-бет

² Жамолхонов Х. Ҳозирги ўзбек адабий тили, 2-қисм. Лексикология ва фразеология. Лексикография.-Тошкент, 2004. Ушбу китоб бўйича маълумотлар Интернет Ziyouet тармоғидан олинди.

³ Охунжонова О. Таълим босқичларида синонимлар мавзусини ўқитиш методикаси. Педагогика фанлари номзоди дис. Автореферати.- Тошкент, 2009, 8-бет

hodisasi bo'yicha qilingan ishlar ko'lami jahon tilshunosligida qilingan ishlarga nisbatan ham salmoqli ekanligi ma'lum. Bu borada alohida ilmiy to'plamlar, jiddiy tadqiqotlar, monografiyalar vujudga keldi. XX asrning yetmishinchi yillarida E.Bolg'anboyevning "Qazaq tilidagi sinonimder" (Almati, 1970) monografiyasi yuzaga kelgan. O'zbek tilshunosligida akademik A.Hojiyev to'g'ri ta'kidlaganidek, bu hodisaga bag'ishlangan (lug'aviy sinonimlar ko'zda tutiladi) maxsus monografiya O'zbek tilshunosligida sinonimlarni atroflicha tadqiq qilish XX asrning 60-yillaridan U.Tursunov, N.Rajabov, S.Usmonov, S.Isamuhamedova, I.Qo'chqorto'ev, A.Hojiyev, Yo.Tojiyev kabi olimlar bu hodisani o'rganishga jiddiy kirishdilar. O'zbek tilshunosligida, yuqorida ham qayd etganimizdek, sinonimlarni o'rganish sohasida salmoqli ilmiy ishlar yaratilgan.⁴ Ular qatorida A.Doniyorov, A.Hojiyev, R.Qo'ng'urovlarning ishlari alohida ahamiyatga ega.⁵ Darxaqiqat, leksik vositalar orasida sinonimlar tilimizning ijtimoiy va badiiy-estetik jilolarini namoyish qila olishi bilan eng muhim o'rinni egallaydi. Sinonimiyani nutqiy ijodning chegaralanmagan imkoniyatlarini yuzaga keltira oluvchi o'ziga xos maydon deyish mumkin. Shuning uchun ham A.M.Peshkovskiy va A.I.Efimov singari olimlar nutqiy vositalar sinonimiyasini o'rganishni stilistikaning markaziy muammolaridan biri deb hisoblaganlar.

Olingan natijalar tahlili va xulosa: Sinonimlar badiiy uslubda muhim stilistik vosita sifatida xizmat qilishini S.Karimov A.Hojiyevning "O'zbek tili sinonimlarining izohli lug'ati" asosida qarab chiqib, diqqatga sazovor fikrlarni bildirgan. H.Jamolxonov "Hozirgi o'zbek adabiy tili" kitobining "Leksik sinonimiya qismida"⁶ ifoda semalarining har xilligidan kelib chiqib, leksik sinonimlarni quyidagi turlarga ajratadi:

1. Ma'no sinonimlari (ideografik sinonimlar). Bunday sinonimlar ma'no qirralari bilan farqlanadi. Masalan, achchiqlanmoq, g'azablanmoq, qahrulanmoq leksemalari "G'azabi kelmoq" ma'nosi bilan bir sinonimik qatorga birlashadi, ammo ularda shu ma'noni ifodalash darajasi bir xil emas, u "achchiqlanmoq"dan "g'azablanmoq"qa, "g'azablanmoq"dan esa "qahrulanmoq"qa qarab kuchayib

2. Uslubiy sinonimlar (stilistik sinonimlar). Bunday sinonimlarning leksik ma'nosi ijobiy yoki salbiy bo'yoqlar (uslubiy semalar) bilan qoplangan bo'ladi, ayni shu uslubiy semalar sinonimlarning uslubiy vosita sifatidagi qiymatini belgilaydi. Masalan, jilmaymoq, iljaymoq, irjaymoq, tirjaymoq, ishshaymoq va irshaymoq leksemalarining barchasida bitta leksik ma'no - "ovoz chiqarmay miyig'ida kulish" hodisasini nomlash bor, ammo shu ma'no jilmaymoq leksemasida bir oz ijobiy, iljaymoq leksemasida esa bir oz salbiy bo'yoq bilan qoplangan, bu salbiy bo'yoq irjaymoq, tirjaymoq, ishshaymoq va irshaymoq leksemalarida yanada ortib boradi.

3. Nutqiy sinonimlar - nutqning u yoki bu turiga xoslanishi bilan o'zaro farqlanadigan sinonimlar. Masalan, ozgina, picha, sal, xiyol, jinday, qittay, jichcha qatoridagi ozgina leksemasi nutqning barcha ko'rinishlarida (adabiy nutqda xam, so'zlashuv nutqida ham) qo'llana olgani holda, picha, xiyol, jinday, qittay, jichcha leksemalari faqat so'zlashuv nutqiga xoslangandir.

O'zaro umumiy ma'nosi bilan birlashib, stilistik ottenkasi - bo'yog'i va nutqda ishlatilish doirasi jihatidan farqlanadigan sinonimlar stilistik sinonimlar deyiladi. Leksik ma'nosi

⁴ Бу ҳақда қаранг: Қўнғуров Р., Каримов С. Ўзбек тили стилистикаси ва нуққ маданияти. Библиографик кўрсаткич. – Самарқанд. 1984

⁵ Ҳожиёв А. Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати. – Тошкент: 1974, 12- бет

⁶ Жамолхонов Х. Ҳозирги ўзбек адабий тили, 2-қисм. Лексикология ва Фразеология. Лексикография. – Тошкент, 2004. Ушбу китоб бўйича маълумотлар Интернет – Ziyouet тармоғидан олинди.

jihtidan farqalanadigan sinonimlar ideografik (ma'no) sinonimlardir. Masalan, kasal (umum ishlatadigan so'z), bemor (yozuvda ko'p qo'llanadi), xasta (eskirgan so'z), ammo ba'zan-ba'zan, ora-sira kasal bo'lib turish ma'nosini bildiruvchi betob, notob so'zlari yuqoridagilarga nisbatan stilistik va ideografik sinonimdir. Ideografik sinonimlar o'zaro leksik ma'no darajasiga ko'ra farqlanadi: yomg'irda plashim nam bo'ldi, yomg'irda plashim ho'l bo'ldi bog'lanishlarining keyingisida belgi darajasi kuchliroq. Nutqda fikr ottenkasiga, leksik, grammatik yoki stilistik xarakteriga mos sinonim so'zlardan faqat bittasi tanlab olinadi va ishlatiladi. Shu sababdan sinonimik qatordagi so'zlar o'rtasidagi ba'zi farqlarni o'rganish stilistikaning vazifasi hisoblanadi. Muayyan sinonimik qatorni tashkil etuvchi so'zlar konkret hollarda ma'no tomonidan bir-biridan ajraladi, stilistik qo'llanishiga ko'ra farqalanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Odinaxon, I. (2023). TURLI TIZIMLI TILLARDA TARJIMON MAHORATI. UNIVERSAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES, PHILOSOPHY AND CULTURE, 1(4), 27-32.
2. Odinaxon, Ismanova. "TURLI TIZIMLI TILLARDA TARJIMON MAHORATI." UNIVERSAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES, PHILOSOPHY AND CULTURE 1.4 (2023): 27-32.
3. Ismanova, Odinaxon. "NEMIS TILIDAN O'ZBEK TILIGA TARJIMA QILISHDA TARJIMON MAHORATI." Центральноазиатский журнал образования и инноваций 2.11 (2023): 93-97.
4. Axrorova R. U., Urunbayevna I. O., Ibrohimjon o'g'li Q. A. XORIJIY TILLARNI OQITISHDA HAR BIR OQUVCHI BILAN INDIVIDUAL SHUGULLANISH VA KOPRIK TIL MOHIYATI //O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI. – 2022. – T. 1. – №. 12. – C. 22-24.

INNOVATIVE
ACADEMY